Tema A.4.
Marc geogràfic de Catalunya i organització territorial

1. Situació i divisió administrativa

2. El relleu
2.1. El Pirineu
2.2. La depressió Central
2.3. El sistema Mediterrani
2.4. La serralada Transversal
2.5. Les planes litorals i la costa

3. Els climes a Catalunya
3.1. Les temperatures
3.2. Les precipitacions

4. La xarxa hidrogràfica

5. La vegetació

6. La població

Tema A.4.
Marc geogràfic de Catalunya i organització territorial

1. Situació i divisió administrativa

Catalunya, amb una extensió de 31.895 km^2, es troba situada a l'extrem nord-est de la península Ibèrica, en la regió mediterrània, entre la serralada dels Pirineus, la depressió de l'Ebre i la mar Mediterrània. Catalunya no configura cap unitat fisiogràfica determinada i es caracteritza per una gran diversitat paisatgística. A partir de la interacció de factors físics, socials, econòmics i culturals, s'ha anat conformant una important varietat comarcal.

Catalunya limita al nord amb França i Andorra, a l'oest amb Aragó i al sud amb el País Valencià. El seu territori està dividit en quatre províncies, Barcelona, Tarragona, Lleida i Girona, i en 41 comarques, agrupades en sis àmbits, d'acord amb el que estableix el Pla territorial de Catalunya. Les comarques es divideixen en municipis, fins a un total de 944. El municipi és la unitat administrativa bàsica, on resideix l'autoritat local. Els àmbits territorials i les seves comarques són els següents:

Àmbit metropolità: Alt Penedès, Baix Llobregat, Barcelonès, Garraf, Maresme, Vallès Occidental, Vallès Oriental.

Comarques gironines: Alt Empordà, Baix Empordà, Garrotxa, Gironès, Pla de l'Estany, Ripollès, Selva.

Camp de Tarragona: Alt Camp, Baix Camp, Baix Penedès, Conca de Barberà, Priorat, Tarragonès.

Terres de l'Ebre: Baix Ebre, Montsià, Ribera d'Ebre, Terra Alta.

Àmbit de Ponent: Alta Ribagorça, Alt Urgell, Garrigues, Noguera, Pallars Jussà, Pallars Sobirà, Pla d'Urgell, Segrià, Segarra, Urgell, Vall d'Aran.

Comarques centrals: Anoia, Bages, Berguedà, Cerdanya, Osona, Solsonès.

2. El relleu

Catalunya està formada per tres grans unitats de relleu que són els Pirineus, la depressió Central i el sistema Mediterrani. Aquestes tres unitats conflueixen en l'extrem nord-est on es troba la serralada Transversal. El litoral català, per la seva banda, està constituït per planes litorals, costes i alguns deltes.

2.1. El Pirineu

El Pirineu és una serralada de grans dimensions que s'estén al llarg de més de 400 km, des del golf de Biscaia a la mar Mediterrània. El Pirineu català té uns 250 km de longitud i s'estén entre les valls d'Aran i de la Noguera Ribagorçana a l'oest, i el cap de Creus a l'est. El Pirineu està format per serres i massissos, travessats per valls fluvials orientades de nord a sud, que faciliten la comunicació cap a la depressió Central. L'excepció és la Cerdanya, plana d'origen tectònic, orientada d'est a oest i per on circula el curs alt del Segre. La comunicació entre valls només ha estat possible a través d'elevats ports de muntanya i collades (port de la Bonaigua, port del Cantó, collada de Toses, etc.). En general el Pirineu és pot dividir en dues subunitats: el Pirineu Axial i el Prepirineu.

El Pirineu Axial és el sector més elevat de la serralada i es caracteritza per cims punxeguts, carenes retallades, valls profundes i estanys d'origen glaciar. Les altituds van disminuint d'oest a est. El sector occidental és el més compacte i ocupa la Vall d'Aran i el Pallars. Alguns cims superen els 3.000 metres, com la Pica d'Estats (3.143 m), que és la màxima elevació de Catalunya. Al sector de la Cerdanya i el Ripollès les formes es suavitzen i no arriben als 3.000 metres (Puigmal, 2.913 m; Tossa Plana de Lles, 2.916 m). A l'extrem més oriental les altituds van perdent importància (Puig Neulós, 1.256 m) fins a arribar al cap de Creus.

El Prepirineu s'estén al sud del Pirineu Axial i presenta la seva màxima amplada entre la Noguera Ribagorçana i el Segre. En aquest sector es distingeixen les serres interiors de Sant Gervàs (1.890 m) i de Boumort (2.077 m), la Conca de Tremp, drenada per la Noguera Pallaresa, i les serres exteriors del Montsec d'Ares (1.676 m) i Montsec de Rúbies (1.677 m). Entre el Segre i el Llobregat, el Prepirineu és més estret i només hi tenen continuïtat les serres interiors, les més destacades de les quals són la serra del Cadí (2.648 m), el massís del Pedraforca (2.497 m) i la serra del Moixeró (2.276 m). Cap a l'est, el Prepirineu connecta amb el Pirineu Axial a través de la collada de Toses, va perdent magnitud i forma estreps propers al Pirineu Axial.

2.2. La depressió Central

La depressió Central s'estén entre el Pirineu i el sistema Mediterrani, i s'obre cap a ponent cap a la depressió de l'Ebre. La depressió Central està lleugerament inclinada cap a ponent i les seves altituds més importants, al voltant dels 1.000 m, es troben en el sector nord-est, en contacte amb la serralada Transversal.

En els sectors central i oriental la disposició de les roques i la xarxa fluvial han condicionat la formació d'altiplans, relleus en costa i conques d'erosió. Destaquen els altiplans del Lluçanès, del Moianès i el Central. Entre aquests relleus hi trobem la plana de Vic, el pla de Bages, la conca d'Òdena i la conca de Barberà, que són conques d'erosió que han estat excavades, respectivament, pels rius Ter i Congost, Cardener i Llobregat, Anoia i Francolí. El sector occidental de la depressió Central el formen extenses planes sedimentàries, com ara les planes d'Urgell i de Lleida, on només destaquen petits turons.

2.3. El sistema Mediterrani

El sistema Mediterrani es troba disposat paral·lel a la costa entre la depressió Central i la mar Mediterrània i comprèn tres subunitats de relleu: la serralada Prelitoral, la depressió Prelitoral i la serralada Litoral.

La serralada Prelitoral és una successió de serres que s'estenen des de la vall del riu Ter fins a la plana de Castelló i s'eleven entre la depressió Central i la depressió Prelitoral. De nord a sud-oest trobem les Guilleries (1.204 m), el Montseny, amb el turó de l'Home (1.706 m) que és el punt culminant del sistema Mediterrani, Sant Llorenç del Munt (1.104 m), Montserrat (1.236 m), les muntanyes de Prades (1.203 m), la serra del Montsant (1.163 m) i els ports de Besseit (1.442 m).

La serralada Litoral s'estén des de l'Empordà fins al Garraf i les seves altituds són més modestes. Les principals serres i massissos són les Gavarres (535 m), el Montnegre (773 m), el Corredor (657 m), la serra de Collserola (512 m) i el massís del Garraf (658 m).

La depressió Prelitoral es troba entre la serralada Prelitoral i la serralada Litoral i és el resultat de l'enfonsament de part de l'antic massís que constituïa el sistema Mediterrani. Comprèn les planes del Penedès i el Vallès, i cap al nord-est arriba fins als sectors centrals de la Selva i el Gironès. Del massís del Garraf cap al sud la depressió Prelitoral desapareix.

2.4. La serralada Transversal

La serralada Transversal conforma una orografia complexa i diferenciada de la resta del relleu català. Hi conflueixen el Pirineu, la depressió Central i el sistema Mediterrani, i es caracteritza per l'activitat volcànica localitzada al pla d'Olot i el seu entorn, amb cons volcànics com els de Santa Margarida i el Croscat, i corrents de lava com la massa basàltica de Castellfollit de la Roca. Hi destaquen les serres de Puigsacalm (1.515 m), el pla d'Aiats (1.306 m), el Far (1.111 m) i Finestres (1.027 m).

2.5. Les planes litorals i la costa

El litoral català (uns 515 km de costa) s'estén des de Portbou fins al riu de la Sénia (límit amb el País Valencià). En general, és un litoral poc abrupte, tret dels sectors on les serres toquen al mar i la costa és alta i retallada amb badies, cales i puntes. És el cas del cap de Creus, la costa Brava i les costes de Garraf. La resta del litoral presenta formacions de planes litorals entre les quals destaquen la plana de l'Empordà, amb una costa baixa i sorrenca i alguns sectors d'aiguamolls, i el delta de l'Ebre, amb una extensió de 320 km^2. Altres planes deltaiques són les formades per les desembocadures de la Tordera, el Besòs, el Llobregat i el Francolí.

3. Els climes a Catalunya

A Catalunya, el clima és de tipus mediterrani temperat i es caracteritza per una estació freda, l'hivern, i una de càlida, l'estiu. Aquestes dues estacions són força estables i entre elles hi ha dues estacions de transició, la primavera i la tardor, més inestables i plujoses. Tot i això, la complexitat orogràfica de Catalunya i la proximitat a la mar Mediterrània, fa que tinguin rellevància factors com el relleu i la continentalitat, influenciant en el règim termomètric i les precipitacions, i donant lloc a altres varietats climàtiques, com ara el clima mediterrani litoral, el clima mediterrani de tendència continental, el clima mediterrani de muntanya mitjana i baixa i el clima mediterrani de muntanya alta. A aquests climes, cal afegir-hi el clima atlàntic que trobem a la Vall d'Aran, i els climes alpí i subalpí que es donen a partir dels 1.500 m en sectors del Pirineu.

3.1. Les temperatures

Les temperatures mitjanes anuals varien entre els 17,1 ºC, com és el cas de Tortosa, situada a 50 m d'altitud, i els 3 ºC d'Estany Gento, que es troba per damunt dels 2.000 m.

Aquestes temperatures mitjanes expressen les principals tendències, però si observem les dades de temperatura diària no sempre les temperatures més baixes es donen als punts més elevats. Durant l'hivern, en algunes planes interiors, com la plana de Vic, es dóna el fenomen de la inversió tèrmica. En dies d'hivern amb estabilitat atmosfèrica (domini d'un anticicló), l'aire fred s'acumula en el fons de valls i planes formant una densa capa de boira que en alguns casos pot durar dies i que no permet que l'aire proper al terra s'escalfi, donant lloc a temperatures més baixes respecte als relleus propers.

Un altre fet que cal tenir en compte respecte a la variació de les temperatures, és l'amplitud tèrmica, relacionada amb la proximitat d'un punt determinat del territori a la costa. L'amplitud tèrmica és la diferència entre la temperatura màxima i la mínima d'un període determinat de temps, tot i que quan s'evidencia més és en la variació diària de la temperatura.

Els sectors litorals i els més oberts a la influència del mar tenen una amplitud tèrmica baixa, mentre que els sectors interiors o més allunyats del mar presenten variacions termomètriques diàries més elevades.

3.2. Les precipitacions

Les precipitacions són molt irregulars en tot el territori català. En general, les precipitacions són més elevades a les zones de muntanya, als sectors més propers a la costa i a la Vall d'Aran. En canvi, les planes de ponent i els sectors baixos de les valls presenten registres de precipitació anuals més baixos, sovint per l'efecte d'ombra pluviomètrica dels relleus que els envolten.

Una característica de la precipitació a Catalunya és el seu règim irregular. A l'estiu plou molt a la zona del Pirineu i molt poc a les planes de ponent i la meitat sud. La precipitació mitjana mensual del mes d'agost a la Molina és de 123 mm (1.267 mm anuals), mentre que a Lleida és de 24 mm (326 mm anuals). A l'hivern les pluges solen ser escasses a tot arreu, excepte a les zones d'alta muntanya, on sovint són en forma de neu. Durant la primavera i la tardor es recullen, en la majoria dels casos, bona part de la precipitació anual, sovint en forma de tempestes molt intenses.

4. La xarxa hidrogràfica

La majoria dels rius de Catalunya pertanyen al vessant mediterrani, i tan sols la Garona, amb la capçalera a la vall d'Aran, pertany al vessant atlàntic. Els rius mediterranis es poden agrupar en tres grups: els afluents catalans de l'Ebre, amb el Segre i els seus afluents (la Noguera Ribagorçana, la Noguera Pallaresa i la Valira); els rius que tenen la seva capçalera al Pirineu, com la Muga, el Fluvià, el Ter (amb el Freser i l'Onyar), i el Llobregat (amb el Cardener i l'Anoia); i els rius que neixen a la serralada Prelitoral i Litoral (la Tordera, el Besòs, el Foix, el Gaià i el Francolí) i les nombroses rieres i torrents de la serralada Litoral.

Els rius catalans presenten règims fluvials molt diferents i irregulars. El règim fluvial depèn de la quantitat i el tipus de precipitació que es dóna en una conca hidrogràfica. Les capçaleres dels rius que neixen al Pirineu occidental tenen importants aportacions en forma de neu durant l'hivern, la qual cosa garanteix el cabal fins ben avançat l'estiu (règim nival i pluvionival). En canvi, els rius que neixen al Pirineu oriental i al sistema Mediterrani, depenen de les pluges per mantenir regular el seu cabal (règim pluvial).

5. La vegetació

La variada orografia i el clima fan que a Catalunya trobem una gran diversitat de paisatges vegetals. Tot i això, la vegetació que trobem a l'actualitat és diferent, en la majoria dels casos, a la vegetació espontània que correspondria als factors climàtics i litològics característics de cada zona (vegetació potencial). En general trobem un ampli mosaic de comunitats vegetals dominada per matollars i pinedes, principalment en els sectors de terres baixes i que havien estat utilitzats per conreus i posteriorment abandonats. La vegetació potencial a Catalunya pertany a tres grans regions biogeogràfiques: regió mediterrània, regió eurosiberiana i regió boreoalpina.

Les comunitats vegetals pròpies de la regió mediterrània són els alzinars i les màquies. L'arbre característic de l'alzinar és l'alzina o la carrasca als sectors més secs, que es troba acompanyat de diversos arbusts alts. Les màquies són formacions de vegetació arbustiva alta molt ben adaptada a condicions de sequedat i calor. La regió eurosiberiana es caracteritza per formacions adaptades a condicions d'ambient humit, ombrívol i temperat. És el domini dels boscos caducifolis (rouredes i fagedes) i boscos de pi roig. La vegetació de la regió boreoalpina, característica dels climes freds, presenta boscos de pi negre i avetoses, entre els 1.600 i els 2.300 m, i matollars poc desenvolupats i prats alpins fins als 2.500 i 2.800 m. A més altitud la vegetació és gairebé inexistent.

6. La població

La població de Catalunya es va estimar l'any 2000 en 6.261.999 habitants, dels quals el 69% es concentrava a les comarques de l'àmbit metropolità de Barcelona. Aquest desequilibri en la distribució de la població també està acompanyat d'uns indicadors demogràfics que mostren una tendència a l'estancament i l'envelliment de la població. Durant el període 1975-1998 l'estructura per edats s'ha invertit, de manera que si el 1975 els menors de 15 anys representaven el 25,6% de la població, el 1998 només eren el 14,6%, mentre que la població major de 65 anys passà del 10,2% (1975) al 16,2% (1998). Per la seva banda, el creixement natural de la població (el 1998 era del 0,5‰) és un dels més baixos del món, com ho és també l'índex de fecunditat (1,18 fills per dona). L'esperança de vida, en canvi, es troba entre les més altes del món: 75,8 anys per als homes i 82,4 anys per a les dones el 1998.

La població de Catalunya era de 1.652.611 habitants el 1857. Amb la posterior industrialització s'inicià un procés d'immigració procedent de la resta de l'Estat Espanyol i s'accentuaren els corrents migratoris interns, de les comarques de muntanya cap a la costa. Aquesta immigració i la davallada progressiva del nombre de naixements marcarien l'evolució demogràfica posterior. Fins al 1936 el creixement natural de la població fou positiu, però s'invertí la tendència per la guerra civil.

Durant la postguerra, malgrat una certa recuperació de la natalitat, el fet demogràfic cabdal a Catalunya va ser la intensa immigració procedent d'altres zones de l'estat i afavorida pel desenvolupament econòmic a Catalunya. Com a conseqüència, la població total augmentà sostingudament: 3,2 milions el 1950, 3,8 milions el 1960, 5,1 milions el 1970 i 5,9 milions de 1980. Les àrees que van absorbir la major part de població immigrada van ser principalment el Barcelonès, el Baix Llobregat, el Vallès Occidental i el Tarragonès.

Des del final dels anys vuitanta té lloc una nova immigració procedent principalment de països del nord d'Àfrica, de Llatinoamèrica i de l'est d'Europa.

Idees força

1. Administrativament, Catalunya s'organitza en àmbits territorials, comarques i municipis.

2. Catalunya no configura cap unitat fisiogràfica determinada i es caracteritza per una gran diversitat paisatgística. A partir de la interacció de factors físics, socials, econòmics i culturals, s'ha anat conformant una important varietat comarcal.

3. Catalunya està formada per tres grans unitats de relleu que són els Pirineus, la depressió Central i el sistema Mediterrani. El litoral català, per la seva banda, està constituït per planes litorals, costes i alguns deltes.

4. A Catalunya, el clima és de tipus mediterrani temperat. La complexitat orogràfica de Catalunya i la proximitat a la mar Mediterrània, fa que tinguin rellevància factors com el relleu i la continentalitat donant lloc a altres varietats climàtiques.

5. Els rius catalans presenten règims fluvials molt diferents i irregulars.

6. La variada orografia i el clima fan que a Catalunya trobem una gran diversitat de paisatges vegetals. La vegetació potencial a Catalunya pertany a tres grans regions biogeogràfiques: regió mediterrània, regió eurosiberiana i regió boreoalpina.

Glossari

Altiplà
Altitud
Anticicló
Boscos caducifolis
Conques d'erosió
Continentalitat
Esperança de vida
Factors litològics
Índex de fecunditat
Massa basàltica
Ombra pluviomètrica
Orografia
Planes deltaiques
Planes tectòniques
Règim nival
Règim pluvionival
Relleu en costa
Unitat fisiogràfica
Valls fluvials
Vegetació potencial
Xarxa fluvial